

ГРИЩЕНКО
Тетяна Рубілівна,
аспірант ДНСГБ УААН
(м. Київ)

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ УПРАВЛІННЯ
НАРКОМЗЕМУ УСРР 1921–1922 рр.
У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ М.М. ВОЛЬФА

У статті розглядається діяльність сільськогосподарського управління Народного комісаріату земельних справ у 1921–1922 роках: часи створення та формування основних принципів й аспектів діяльності, напрямів та досягнень підрозділу. Зосереджується увага на роботі його керівника М. М. Вольфа у становленні планової роботи відділу Наркомзему УСРР.

В статье рассматривается деятельность сельскохозяйственного управления Народного комиссариата земельных дел в 1921–1922 гг. Время создания и формирования основных принципов, аспектов деятельности, направлений и достижений подразделения. Сосредотачивается внимание на работе его руководителя М.М. Вольфа в становлении плановой работы Управления.

The article reviews the activities of the agricultural management of the People's Commissariat of Land Affairs Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1921–1922. It was time of creation and formation of the basic principles, aspects, trends and achievements of the unit. Focuses on the work of its leader M.M Wolf in the development of the planned work of the Office.

Історія розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні за роки перших національних революцій (1917–1920 рр.) залишається найменш системно і комплексно дослідженою. Потребують нового переосмислення у цьому зв'язку й часи так званого «українського ренесансу» 1920–1927 років.

Ім'я видатного вченого аграрія, відомого для свого часу державного діяча та одного з організаторів сільськогосподарської дослідної справи в Україні у 20-х роках минулого століття Мойсея Михайловича Вольфа (1880–

1933) поступово повертається у вітчизняний науковий кругообіг. За часи державності з'явилася низка публікацій, що об'єктивно й неупереджено, з позицій сучасного бачення національної ідеї, дають оцінку діяльності М. М. Вольфа на ниві подальшого розвитку науково-освітнього забезпечення сільського господарства. Так, у 2007 році професор В. А. Вергунов опублікував дві статті: «Обласна організація вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи: еволюції теорії та практики» [1] та «Науково-організаційні основи становлення та розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи в агрономії» [2], де згадується про М. М. Вольфа як забутого вченого-методолога й організатора дослідної справи в агрономії на українських землях.

Як доводять проведені дослідження, на долю Мойсея Михайловича Вольфа фактично припала реалізація «ленінських» постанов стосовно аграрної політики на селі в Україні. Після остаточного встановлення в Харкові радянської влади він активно брав участь у створенні земельних органів, Харківського губерніального земельного управління, а потім Народного комісаріату земельних справ. Уже через десять місяців після організації 20 лютого 1920 року Народного Комісаріату землеробства України згідно з постановою Всеукраїнського Ревкому від 19. 02. 1920 року, М. М. Вольф виступав в якості голови Оргбюро на Першому всеукраїнському агрономічному з'їзді, який відбувся 13–22 листопада 1920 року [3]. У своєму виступі він зазначив, що «вопрос о поднятии нашего опытного дела на научную высоту и передаче его результатов в народное пользование есть главнейшая задача нашего съезда» [4, с. 15], зауваживши при цьому, що «... в огне революционной стихии не только изгорела наша старая теоретическая рутина, не только истлели листки наших старых представлений, но сгорела и проклятая рутина крестьянской мысли. Фраза: «мы, как деды», так часто раздававшаяся из уст крестьянина и бывшая проклятием нашей работы, отошла в область преданий. Это мнение разделяет Орган. Бюро, и полагает, что после великих страданий, перед нашей великой страной открываются великие возможности» [4, с. 16].

Постановою Колегії НКЗ УСРР від 25 листопада 1920 року Мойсея Михайловича було призначено завідувачем Сільськогосподарським відділом цього відомства [5]. Поштовхом до його створення передували вже зазначений вище агрономічний з'їзд, який вперше за весь період війни і революції дав змогу визначити основні зміни в сільському господарстві, що відбулися за цей час, окреслити його потреби та конкретні програми їх втілення. Тому можливо не випадковим є призначення саме М. М. Вольфа на цю посаду. Слід також зазначити, що за словами керівництва Наркомзему, 1921 рік мав проходити під егідою виняткової уваги до потреб сільського господарства і мобілізації усіх сил, спрямованих на його відновлення.

Таким чином, НКЗ почав реорганізацію сільськогосподарського відділу: підбір персоналу, складання штатів, планів діяльності, повністю переглядалася вся схема організації підрозділу. Однак на перешкоді ставали зовнішні чинники, до яких потрапляв відділ: нестача приміщень, відсутність опалення, обладнання тощо. Між тим, події, що розгорталися в економічній політиці країни, вимагали швидкої реакції, ґрунтовних та обережних рішень фахівців. За таких умов, звичайно, фактично всю роботу виконувала невелика група спеціалістів, які безпосередньо після З'їзду ввійшли до складу Наркомзему.

Завідувач відділу М. М. Вольф – агроном за фахом – якнайкраще розумів роль створюваного підрозділу в загальній структурі Комісаріату у сільському господарстві й визначив її наступним чином. По-перше, це вивчення сільського господарства, встановлення господарсько-виробничих районів з метою диференційованої побудови програм і виявлення впливу окремих економічних заходів на сільськогосподарське виробництво. По-друге, організація селянського рільництва (визначення площі посівів, сприяння сільськогосподарським процесам, введення раціональних сівозмін, економічна оцінка різних культур та ін.) та тваринництва (розведення племінних тварин, розробка прийомів правильного утримання худоби, вирішення питань пошуку кормів та їх постачання, відновлення ведення тваринництва в господарствах, постраждалих від чуми) займали одне з ключових завдань відділу.

Гостро постало питання щодо обслуговування спеціальних галузей сільського господарства: городництва, садівництва, виноградарства, лікарських культур та ін. Варто також зауважити, що правильність прийомів ведення господарства та дослідні перевірки цих прийомів з метою подальшого застосування у селянських господарствах надзвичайно хвилювала керівництво земельних органів України. Не останнє місце займала й організація справи виробництва насіння у радгоспах та робота в галузі кооперативного об'єднання й обслуговування різноманітних потреб господарства. Окремо слід зупинитися на організації справи надання агрономічної допомоги населенню, селянському господарству в боротьбі зі шкідниками та масовому розповсюдженні сільськогосподарських знань. Такі завдання намагався вирішити відділ, а згодом вже Управління, яке було поділено на сім підрозділів: організація господарства, рільництва, тваринництва, спеціальних культур, дослідної справи, виробництва насіння, кооперації, агрономічний [6].

При відділі Дослідної справи в якості підсобних приміщень існували Контрольно-насіннева станція та Хімічна лабораторія. Особливий інтерес становила робота, що вперше проводилася не лише на теренах України, а й Росії, – це встановлення норм оцінки насіння Контрольною насінневою станцією. Вона здійснювала роботу з лабораторного контролю за насінням і польового контролю, започаткованого у 1921 році. Для планомірної організації цієї справи було розроблено декрет про державний контроль. Хімічна лабораторія, насамперед, займалася виробництвом аналізів тих продуктів, що надходили з різних відомств (СНК, НКП, кооперацій, дослідних установ).

Крім вищезазначених завдань, Управління в цілому мало на меті представляти інтереси і потреби сільського господарства перед іншими комісаріатами, оскільки їх робота мала стосунок до сільського господарства; брати участь у державному законодавстві з сільського господарства; давати агрономічну оцінку заходам, що проводили інші управління НКЗ (землевпорядкування, культрадгоспів, техзабезпечення); та сприяти правильній постановці справи в земельних органах. Таке коло питань окреслило для себе

Управління сільського господарства під час свого становлення під проводом вченого аграрія Мойсея Михайловича Вольфа.

Але життя завжди вирує і вносить свої корективи в усталений порядок, не оминуло це і планової роботи Сільськогосподарського управління. Перш за все, це стосувалося його участі в посівній та городній компаніях, розробці питань продовольчого податку, боротьбі з посухою тощо. Все це проходило в умовах виняткової терміновості, що, зазвичай, вимагало повної мобілізації всіх працівників установи і призупинення основної планової роботи. Так, зокрема, під час проведення посівної компанії Управління вирішувало питання складання декрету та всіх положень і матеріалів щодо нього, розробило потрібні норми преміювання. Для забезпечення компанії з городництва була створена спеціальна особлива організація «центргород», яка не лише розробляла матеріали, а й забезпечувала всю технічну діяльність з розподілення посівного матеріалу тощо [7].

Таким постав виробничий план сільського господарства на початку становлення роботи Управління і яке останнє представило його на розгляд до П'ятого Всеукраїнського З'їзду Рад у лютому-березні 1921 року [8]. Найбільшої уваги серед непланових завдань Сільськогосподарському управлінню довелося приділити продовольчому податку. Миттево, після отримання телеграми з Москви, воно розпочало детальну розробку та обчислення відомостей про хлібові, м'ясні, тваринно-жирові та інші ресурси України, про потреби насіння для всіх культур, тварин тощо. Слід зазначити, що також вдалося обчислити чистий збір хлібів в Україні по повітам, співвіднести різні види продуктів, які можна порайонно оподатковувати, встановити еквіваленти між сільськогосподарськими продуктами. На основі отриманих відомостей з'явилися можливості встановити губернську розкладку хлібного податку у зв'язку з прибутковістю зернових культур, еквіваленти з жита і пшениці – найголовніших продуктів сільського господарства. Крім того, по можливості прогнозували майбутні врожаї. У подальшому губернську розкладку поглибили до складання повітових розрядів для податкової шкали. Всі ці матеріали були

використані як у роботі Комісії з продовольчого податку, так і в низці інших, що проводили різні відомства. Ця діяльність визначила й інше завдання – встановити види рослин, районів площ, що мали б зовсім звільнитися від оподаткування. Передусім, це стосувалося кормових культур та кукурудзи.

Неврожай 1922 року вимагав особливо пильної уваги в Управлінні до новостворених проблем. Так, разом з Всеукраїнським агрономічним товариством було проведено дослідження посухи, встановлені заходи запобігання та боротьби з лихом, а отриманим результатам було надано широке розповсюдження.

Тим часом не слід забувати й про планову діяльність, яка полягала в наступному: від сільськогосподарської кооперації до Наркомзему перейшла проведена раніше робота зі встановлення сільськогосподарських районів. Вона мала стосунок винятково до губерній Лівобережжя, внаслідок чого першим завданням стало районування Правобережжя. В результаті не систематичної, з перервами 2-х місячної роботи вдалося все-таки закінчити волосне районування Київської, Харківської, Катеринославської губерній та повітів в інших губерніях Правобережжя. Отже, що стосується повітів, то, завдячуючи налагодженій роботі Управління, відбулося районування всієї України. У зв'язку з цим було складено ряд картограм і карт, нових та перероблених через новий адміністративний поділ України. Таким чином, з'явилась можливість на основі отриманих даних провести роботу з продовольчого оподаткування, встановити організаційні завдання для культрадгоспів, дати оцінку землевпорядкуванню з точки зору організації селянського господарства і в цілому науково обумовити діяльність Наркомзему та інших наркоматів, які завжди користувалися цими матеріалами.

Галузь рільництва вимагала зосередження уваги на кормових культурах, питаннях добрив, культур масляних та кукурудзи. Так, наприклад, з метою сприяння розвитку культури масляних був розроблений і проведений декрет про преміювання, конкурс на конструювання ручних і кінних просапників, зроблена відповідна заявка, складена й видана брошура про соняшник. Як

наслідок, розроблено було план про розповсюдження у 1922 році посівів масляних до 1 000 000 дес. Те ж стосувалося й кукурудзи. У кормовому питанні було зібрано й оцінено матеріали, складений план заходів щодо розвитку згаданих культур, здано в редакцію «Дослідження зі стану й перспектив кормового питання», розміщеного у всі періодичні видання «Фуражний голод і заходи виходу з нього». Пильної уваги приділено було також питанням організації озимих посівів, а саме: було розіслано циркуляр земельним відділам про заходи посівів озимих, розроблений план щодо підвищення культурного становища та врожайності озимих полів і підготовки до осінньої посівної компанії, складені брошури про необхідність розширення посівів озимих, узгоджений з Наркомпродом порядок створення та використання озимого насінневого фонду.

Велика робота була проведена зі збирання матеріалів і розробки питання гнійного та мінерального добрив, опубліковано видання для широкого загалу. Крім того, завершилися розробки матеріалів про гущину посівів з метою встановлення можливих економних норм кількості насіння на десятину, а також була дана оцінка суспільним сівозмінам.

У галузі тваринництва основна робота була спрямована на розвиток племінного скотарства. Розроблене й розіслане положення про племінні розплідники, інструкції про порядок запису племінних тварин до реєстру, проведений декрет щодо прав НКЗ на придбання племінної худоби для укомплектування розплідників, утворений фонд на придбання тварин у населення, розроблені положення і вказівки щодо організації племінних розплідників кроликів, птиці, кіз та ін. Головним чином, племінні розплідники зосереджувалися при дослідних установах. Сільськогосподарське управління долучилося до організації племрозплідників при Уманській дослідній станції. Крім того, активно вирішувалося питання про організацію поблизу Харкова господарства молочного козівництва. Безпосередньо, поряд з організацією племрозплідників постало питання їх кормопостачання. З цією метою при кожному з них були закладені польові господарства в декілька десятків

десятин, велися будівництва й ремонт приміщень для тварин та ізоляторів. Шляхом безпосереднього об'їзду губерній України співробітниками Сільськогосподарського управління було досліджено стан тваринництва на місцях. М. М. Вольф, як ініціатор цих заходів, вбачав у цьому надзвичайну актуальність у зв'язку з неврожаєм та загостреним питанням зимового годування тварин, тим самим поставив завдання штучного збільшення запасів кормів шляхом силосування й заготівлі деревного сіна. Ця необхідність широко пропагувалася серед населення. Також з метою радикальних заходів щодо викорінення фуражного голоду велися роботи з перекидання скотини в урожайні губернії та з експорту її за кордон. Керівництво Управління вело переговори з вивозу худоби до Чехії та Німеччини. Для розвантаження племрозплідників від надлишкового товару було розроблено й активно втілювалося в життя положення про аукціони.

Для того, щоб врятувати галузь бджільництва Сільськогосподарське управління виділило цукор для зимової годівлі, а в деяких губерніях бджолярів було звільнено від продподатку [9–10].

Що стосується пропаганди знань з тваринництва, то, слід зазначити, що за участю Управління організувалися як зоотехнічні курси, так і спеціальні з окремих галузей сільського господарства. До речі, на початку листопада 1921 року скликався зоотехнічний з'їзд, який визначив подальше планування роботи в галузі тваринництва, до якого Управління підготувало низку доповідей.

Слід відзначити, що для обслуговування спеціальних культур – садівництва, городництва та ін. – Управління, насамперед, зосереджувало свою увагу на складанні й організації мережі державних плодкових розсадників, організації збирання насіння плодкових дерев шляхом укладання відповідних договорів з кооперацією. Багато уваги приділялося питанням розмежування функцій між НКЗ і НКП щодо експлуатації садів. Велику роботу вдалося провести Управлінню в галузі виробництва лікарських рослин завдяки укладанню договорів з кооперацією, а запровадження заходів самими земельними органами значно підвищили кількість лікарських рослин порівняно

з минулими роками. Для забезпечення роботи був підготовлений декрет про передачу всіх лікарських культур до відома НКЗ. Не оминув декрет і передачі НКЗ справи з виноградарства та виноробства. У зв'язку з цим, Управління долучилося до організації виноробства при культрадгоспах, розробило питання про часткову його передачу кооперації та приватним особам, провело закріплення всієї винної тари за НКЗ та встановило порядок й форми податку виноградом, суслон і вином.

Виняткову увагу Сільськогосподарське управління приділяло питанням тютюництва у зв'язку з катастрофічним скороченням площ під цими культурами. Адже замість 25 000 десятин у воєнні часи на початку 20-х років нараховувалося лише 100 десятин, тому застосовувалися заходи для досягнення ними принаймні 10 000 десятин.

У галузі дослідної справи до завдань Управління передусім входила організація обласних управлінь з дослідної справи і проведення всіх заходів з їх постачання. Питання критики та побудови програм дослідних організацій, зведення результатів їх роботи тощо входило до кола обов'язків Управління з дослідної справи, що були самостійними інститутами і не підпорядковувалися Сільськогосподарському управлінню. Варто зауважити, що довгий час не вдавалося втілити в життя організацію цих управлінь, оскільки в центральних установах оскаржувався сам принцип обласного управління. Однак, врешті-решт, його було прийнято, як наслідок, створено Харківське, Київське, Катеринославське й організувалося Одеське управління. До обов'язки останнього входило надзвичайно важливе завдання щодо оцінки багаторічної роботи південних дослідних організацій і розробки нових програм натомість виконаних.

За ініціативою завідувача Сільськогосподарським управлінням М. М. Вольфа був проведений декрет, а пізніше – постанова УРСР про визнання організації дослідної справи в Україні завданням державної потреби.

Кооперативну роботу Управлінню довго не вдавалося розпочати у зв'язку з тим підпорядкованим положенням, в якому знаходилася

сільськогосподарська кооперація ще донедавна. Лише у жовтні 1921 року був приведений в дію декрет про відновлення сільськогосподарської кооперації [11]. Як наслідок, широко розгорнулась діяльність з кооперативного будівництва на місцях. Для полегшення роботи й надання їй більшої системності та однорідності Управлінням були розроблені і затверджені нормативні статuti кооперативів 1-го та 2-го ступенів й губернських. Сільськогосподарське управління проводило роботу з організації товариств зі спільного користування засобами виробництва, що передбачало організацію прокатних пунктів і ремонтних майстерень, надання їм машин на пільгових умовах з державного фонду.

У галузі вузько агрономічної діяльності Управлінню вдалося організувати в усіх губерніях агрономічні наради, що проходили регулярно та обов'язково за участю співробітників Наркомзему.

Підсумовуючи, слід зазначити, що Управлінням був проведений декрет про масове розповсюдження сільськогосподарських знань, спрощена процедура кредитування, розроблені програми й конспекти лекцій з курсів, встановлених при дослідних установах для підготовки лекторського персоналу. Зокрема, М. М. Вольфом було запропоновано організувати не менше 2-х курсів для селян у кожному з повітів.

Безперечно, зроблене цим державним діячем та вченим для процвітання держави потребує переосмислення та глибокого історико-наукового аналізу. Однак уже сьогодні можна стверджувати, що цілий ряд питань, розроблених М. М. Вольфом, є знаковим для організації економіки країни, а також плановості її провідного сектору – сільського господарства та його наукового забезпечення.

Список використаних джерел

1. *Вергунов В. А.* Обласна організація вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи: еволюції теорії та практики / В. А. Вергунов // Питання історії науки і техніки. – 2007. – № 2. – С. 40–48.
2. *Вергунов В. А.* Науково-організаційні основи становлення та розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи в агрономії / В. А. Вергунов // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т, Держ. наук. с-г. б-ка ; редкол. : О. Я. Пилипчук та ін. – К., 2007. – Вип. 30. – С. 9–17.
3. *Приказ № 64* от 4. X. 1920 г. – ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 17 л. – Од. зб. 807. – Арк. 20.
4. *Стенограмма* приветственной речи председателя Организационного Бюро Съезда т. Вольфа / Труды 1-го Всеукраинского агрономического съезда 13–22 нояб. 1920 года. – X., 1921. – Вып. 1. Постановления. – С. 11–16.
5. *Постановление* Коллегии НКЗ от 25 ноября 1920 г. – ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 17л. – Од. зб. 807. – Арк. 17.
6. *Вольф М. М.* Отчет о деятельности Сельско-Хозяйственного Управления Наркомзема. – ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 2. – Од. зб. 108. – Арк. 92–93.
7. *Протокол* 1-го совещания по вопросу постановки... – ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 2. – Од. зб. 108. – Арк. 52.
8. *Сборник* Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – X., 1921. – № 11. – С. 350–351.
9. *Протокол № 30* Заседания Коллегии Наркомзема от 11. 03. 1921 г. – ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Од. зб. 848. – Арк. 16.
10. *Протокол № 31* Заседания Коллегии Наркомзема от 15. 03. 1921 г. – ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Од. зб. 848. – Арк. 17.
11. *Вісник* Народного Комісаріату Земельних справ У.С.Р.Р. – 1925. – № 3–4. – С. 53.